

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2026. № 1. ISSN 2307-2105

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2026.1.18>

УДК 336.02:330.101.541:330.356

Н. В. Сментина,

*д. е. н., професор, професор кафедри економіки і фінансів,
Одеський національний морський університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3205-1377>*

А. А. Фіалковська,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки і фінансів,
Одеський національний морський університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1318-9127>*

Н. А. Клевцевич,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки і фінансів,
Одеський національний морський університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2010-4814>*

ПОВЕДІНКОВІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА МАКРОЕКОНОМІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ

N. Smentyna,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of
Economics and Finances, Odessa National Maritime University*

A. Fialkovska,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Economics and Finances, Odessa National Maritime University*

N. Klevcevich,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Economics and Finances, Odessa National Maritime University*

BEHAVIORAL ASPECTS OF THE EFFICIENCY OF THE TAX SYSTEM OF UKRAINE AND THEIR IMPACT ON MACROECONOMIC PLANNING

У статті досліджено вплив поведінкових чинників на фіскальну ефективність податкової системи України та процеси макроекономічного планування в умовах воєнного стану. Обґрунтовано перехід від традиційного фіскального аналізу до поведінкової парадигми, що враховує реакції платників податків на інституційні зміни. Проаналізовано динаміку податкових надходжень у 2011-2024 роках та показано, що зростання доходів бюджету у 2024 році значною мірою зумовлене тимчасовим ресурсом добровільного комплаєнсу. Оцінено фіскальні наслідки підвищення військового збору та ідентифіковано ризики виконання макроекономічних прогнозів на 2026-2028 роки, зокрема загрозу фіскального провалу через зростання податкового боргу і мінізацію доходів. Доведено доцільність впровадження поведінкових інструментів і сервісно-орієнтованого податкового адміністрування для підвищення стійкості фіскальної бази. Отримані результати мають важливе прикладне значення для формування фіскальної політики.

The article examines the role of behavioral factors in shaping the fiscal efficiency of Ukraine's tax system and their impact on state macroeconomic planning under conditions of martial law and prolonged economic instability. The study advances a shift from conventional neoclassical fiscal interpretations toward a behavioral paradigm that accounts for cognitive biases, institutional trust, and adaptive responses of economic agents to regulatory change. The research demonstrates that despite a significant increase in nominal budget revenues in 2024, the stability of the tax base remains fragile due to behavioral exhaustion and uneven compliance patterns.

The empirical framework combines descriptive statistical analysis of tax revenues, effective tax rates, and tax burden indicators with an institutional and behavioral interpretation of recent fiscal policy changes. Special attention is devoted to the assessment of legislative measures related to the increase in the

military levy rate, which is interpreted as a substantial fiscal shock with adverse implications for tax morale and voluntary compliance.

The methodological approach incorporates the World Bank's nudge–budge–trudge framework to conceptualize short-term behavioral interventions, long-term social norm formation, and systemic transformations in tax administration. In this regard, the study contributes by explicitly linking behavioral tax compliance mechanisms with macroeconomic forecasting risks in a wartime economy.

The article evaluates the alignment between behavioral responses of economic agents and the government's medium-term macroeconomic projections for 2026-2028. The findings indicate a heightened risk of a fiscal gap driven by the potential expansion of informal wage practices and the rapid accumulation of tax debt, which serves as an early indicator of declining tax discipline. These results are particularly relevant for fiscal policy design in post-conflict and high-uncertainty environments characterized by limited fiscal space and elevated compliance risks. The study concludes that sustainable fiscal planning during the recovery period requires the systematic integration of behavioral resistance parameters into forecasting models, along with a transition toward risk-oriented, service-based tax administration.

Ключові слова: *податкова система, поведінкові чинники, податкові надходження, податкове навантаження, фіскальна ефективність, макроекономічне планування.*

Keywords: *tax system, behavioral factors, tax revenues, tax burden, fiscal efficiency, macroeconomic planning.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах трансформаційних змін економіки України та зростання фіскальних потреб держави податкова система відіграє ключову роль у забезпеченні макроекономічної стабільності та формуванні фінансової бази соціально-економічного розвитку. Водночас

ефективність функціонування податкової системи традиційно оцінюється переважно через фіскальні показники, що не повною мірою відображає реальні механізми формування податкових надходжень та їхню стійкість у середньо- і довгостроковій перспективі.

Сформована практика функціонування податкової системи свідчить про те, що рівень податкових надходжень значною мірою залежить від поведінкових реакцій платників податків, зокрема від сприйняття податкового навантаження, стабільності податкового законодавства, прозорості адміністрування та рівня довіри до державних інститутів. Ігнорування економіко-психологічних чинників у процесі формування податкової політики призводить до посилення тінізації економіки, зниження податкової дисципліни та зростання розриву між запланованими і фактичними бюджетними надходженнями. За таких умов ускладнюється макроекономічне планування та прогнозування, оскільки традиційні підходи до оцінювання податкового потенціалу не враховують змін у поведінці економічних агентів у відповідь на податкові новації. Це підвищує рівень фіскальних ризиків та знижує ефективність реалізації державної економічної політики.

Відтак, виникає потреба дослідити ефективність податкової системи України з урахуванням поведінкових чинників та їхнього впливу на макроекономічне планування для забезпечення обґрунтованості і стійкості податкових реформ.

Актуальність дослідження посилюється також сучасними трансформаціями державної податкової політики України. Зокрема, ухвалення Національної стратегії доходів до 2030 року [1] засвідчує перехід до ризик-орієнтованої та поведінково чутливої моделі податкового адміністрування, спрямованої на підвищення рівня добровільної сплати податків, зменшення податкових розривів та зміцнення довіри між державою і платниками. Запровадження експериментального проєкту з управління податковими комплаєнс-ризиками відповідно до Постанови Кабінету

Міністрів України № 854 від липня 2024 року [2] підтверджує практичну реалізацію зазначених підходів. Водночас вплив таких інституційних новацій на ефективність податкової системи та процеси макроекономічного планування залишається недостатньо дослідженим, що зумовлює потребу подальшого наукового аналізу в межах поведінкової парадигми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку та реформування податкової системи України широко представлена у наукових дослідженнях українських учених. Зокрема, в роботах Т. Єфименко [3], А. Крисоватий [4], І. Луніна, О. Білоусова, Н. Фролова [5], Т. Стеценко [6], В. Федосова, С. Юрія [7] та інших авторів ґрунтовно проаналізовано питання фіскальної ефективності податкової системи, оптимізації податкового навантаження та вдосконалення податкової політики в умовах трансформації національної економіки. У зазначених дослідженнях сформульовано теоретичні засади функціонування податкової системи та окреслено напрями її адаптації до сучасних економічних викликів.

Водночас більшість наукових напрацювань зосереджена переважно на інституційних та фіскальних аспектах оподаткування, тоді як поведінкові реакції платників податків, зумовлені рівнем податкового навантаження, стабільністю податкового законодавства та якістю податкового адміністрування, залишаються недостатньо врахованими. Недостатня увага до економіко-психологічних чинників обмежує можливості комплексної оцінки ефективності податкової системи та ускладнює прогнозування податкових надходжень у межах макроекономічного планування.

Важливим джерелом наукового аналізу є також дослідження зарубіжних учених, присвячені проблемам податкового адміністрування, зниження рівня ухилення від оподаткування, формування ефективної структури податкових систем у країнах з різним рівнем економічного розвитку та впровадження поведінкових інструментів у фіскальній політиці. Узагальнення міжнародного досвіду дозволяє оцінити податкову систему України в

ширшому контексті та визначити потенційні напрями підвищення її ефективності.

Сучасні світові тенденції у сфері податкового адміністрування відображені в публікаціях міжнародних організацій, зокрема ОЕСР та Світового банку. Вони підкреслюють роль поведінкових підходів для підвищення добровільного комплаєнсу. Так, у довіднику Behavioural Insights for Better Tax Administration ОЕСР описано застосування поведінкових інсайтів у роботі податкових органів для підвищення дотримання податкового законодавства та удосконалення комунікації з платниками податків, зокрема через інструменти, що використовують психологічні та соціальні чинники у поведінці платників податків [8]. Дослідження Світового банку також демонструють, що інтеграція поведінкової науки у податкову політику та адміністрування сприяє підвищенню добровільної сплати податків і зниженню адміністративних бар'єрів [9].

Таким чином, поєднання зовнішніх викликів, внутрішніх структурних проблем і потреби адаптації до європейських стандартів зумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на аналіз поведінкових аспектів ефективності податкової системи України та їхнього впливу на процеси макроекономічного планування і прогнозування.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є ідентифікація та аналіз поведінкових чинників фіскальної ефективності податкової системи України, а також оцінка їхнього впливу на стабільність податкових надходжень і процеси макроекономічного планування та прогнозування в умовах економічної нестабільності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах дослідження проаналізовано динаміку та структуру податкових надходжень України за 2011-2024 рр., виходячи з фактичних податкових надходжень, валового внутрішнього продукту та розподілу платежів за основними видами податків. Досліджуваний період охоплює етапи посткризового відновлення,

податкових реформ та функціонування економіки в умовах зовнішніх і внутрішніх шоків.

Обсяг податкових надходжень у 2011 р. становив 334,7 млрд грн, а у 2024 р. зріс до 2088,3 млрд грн, тобто більш ніж у шість разів (Рис. 1). Водночас податкове навантаження на економіку (відношення податкових надходжень до ВВП) коливалося в межах 23,16 % – 27,78 %, що свідчить про відсутність прямої пропорційності між зростанням доходів бюджету та темпами економічного зростання.

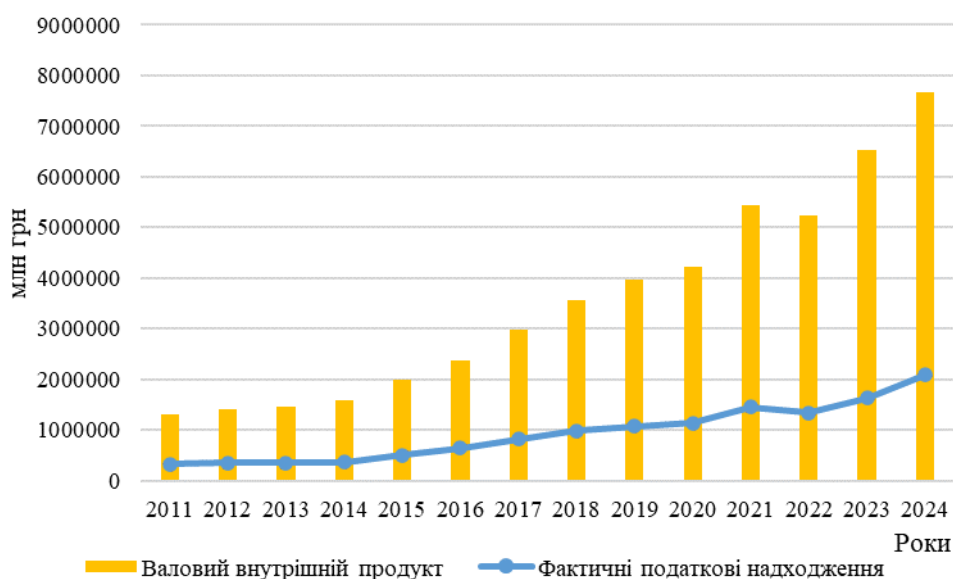

Рис. 1. Динаміка податкових надходжень та обсягу валового внутрішнього продукту в Україні у 2011-2024 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [10; 11].

Динаміка податкових надходжень відображає адаптаційні стратегії платників податків до змін податкового законодавства та макроекономічних умов. У періоди високої економічної невизначеності зростає чутливість ключових податків до змін у поведінці економічних агентів, що проявляється у коливаннях обсягів сплати, зміні структури надходжень та активізації тіньових схем.

У структурі податкових надходжень (Рис. 2) спостерігається зміщення акцентів від зовнішньоторговельних і ресурсних платежів до внутрішніх

податків, передусім податку на додану вартість (ПДВ) та податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), які формують домінуючу частку бюджету. Таке зміщення підвищує значення поведінкових чинників: споживчої активності населення, легалізації доходів, очікувань економічної стабільності та довіри до державних інститутів.

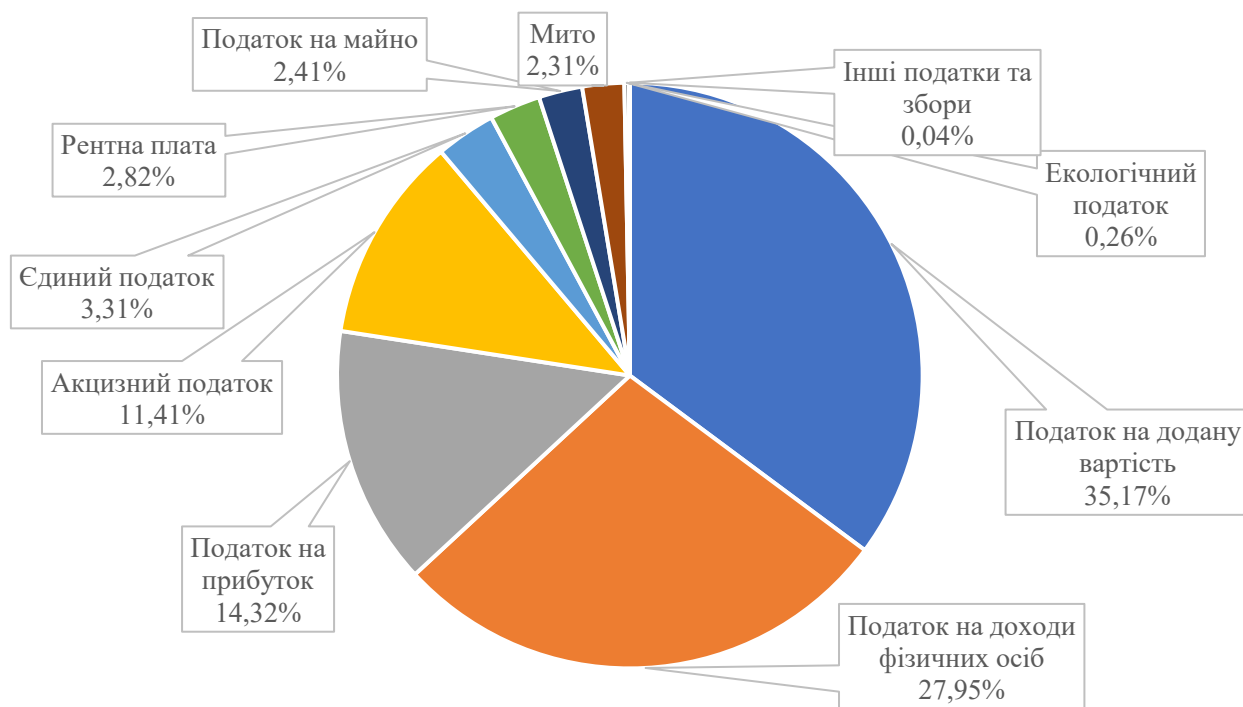

Рис. 2. Структура податкових надходжень до Зведеного бюджету України у 2024 році

Джерело: розраховано та побудовано авторами за даними [10; 11].

У 2024 р. основну частку податкових надходжень до зведеного бюджету сформували ПДВ (35,17 %), ПДФО (27,95 %) та податок на прибуток підприємств (14,32 %). Інші податки та збори, включаючи акцизи, митні платежі та внески до позабюджетних фондів, забезпечували близько 23,5 % надходжень. Така структура свідчить про домінування непрямих і внутрішніх податків, що робить бюджет чутливим до споживчої активності та поведінки платників податків.

Фактичні обсяги податків у 2011-2024 рр. демонструють значні темпи росту окремих видів платежів. Так, ПДВ зріс з 130,1 млрд грн у 2011 р. до 734,5 млрд грн у 2024 р., податок на доходи фізичних осіб – з 60,2 млрд грн

до 583,6 млрд грн, а податок на прибуток підприємств – з 55,1 млрд грн до 299,1 млрд грн. Водночас співвідношення прямих і непрямих податків змінювалося в межах 0,75-1,21, що свідчить про структурні зрушення та коливання фіскальної бази.

Попри те, що емпіричний аналіз у статті охоплює період до 2024 року, повноцінне осмислення поведінкових аспектів ефективності податкової системи України у контексті макроекономічного планування неможливе без урахування новітніх податкових рішень. У цьому аспекті важливим чинником впливу став Закон України № 4015-ІХ [12], який підвищив ставку військового збору з 1,5% до 5% для більшості фізичних осіб з 1 грудня 2024 року. Закон може бути охарактеризований як один із наймасштабніших податкових шоків останніх десятиліть. З позицій поведінкової економіки суттєвим є не лише саме підвищення податкового навантаження, а й спосіб ухвалення відповідних рішень. Обговорення можливості застосування підвищеної ставки військового збору «заднім числом» у листопаді-грудні 2024 року сформувало у платників податків відчуття інституційної несправедливості та непередбачуваності фіскальної політики. Такий тип регуляторної невизначеності негативно впливає на податкову мораль і підриває довіру до державних інститутів. За умов сприйняття втрат як несправедливих і неконтрольованих економічні агенти схильні переходити до стратегій уникнення ризиків, зокрема шляхом мінімізації офіційних доходів або переміщення частини економічної активності у тіньовий сектор. У макроекономічному вимірі це підвищує волатильність податкових надходжень, ускладнює прогнозування податкового навантаження та посилює фіскальні ризики у середньостроковому бюджетному плануванні.

Для глибшого розуміння поведінкових реакцій бізнесу доцільно використовувати показник рівня сплати (ефективної ставки). Коливання цього показника є прямим індикатором зміни стратегій мінімізації податків бізнесом у відповідь на регуляторні новації [13]. Для розрахунку ефективної ставки податку сума податку до сплати співвідноситься до задекларованого обсягу постачання товарів та послуг на митній території України без урахування ПДВ.

Ефективні ставки податків демонструють різні тенденції: ефективна ставка ПДФО коливалася від 9,65 % у 2012 р. до 15,16 % у 2024 р., тоді як ефективна ставка податку на прибуток коливалася в межах від 10 % до 36 %, що відображає як зміну законодавства, так і адаптаційні реакції платників податків на економічні шоки. Ефективна ставка ПДВ у 2024 р. становила 15,82 %, при стандартній ставці 20 %.

Загалом аналіз динаміки та структури податкових надходжень свідчить про зростання абсолютних обсягів податкових надходжень, що перевищує темпи економічного зростання; структурні зміни у складі податків, зростання частки внутрішніх і непрямих платежів; вплив поведінкових чинників на стабільність бюджетних надходжень, включаючи адаптації платників податків до змін у законодавстві та економічній кон'юнктурі.

Ці висновки створюють базу для більш детального аналізу ефективності та продуктивності окремих податків.

Формування податкових надходжень визначається не лише макроекономічними параметрами та формально встановленими ставками оподаткування, а й поведінковими реакціями платників податків, зумовленими їхніми очікуваннями, рівнем довіри до державних інститутів і сприйняттям справедливості податкової системи. За умов обмеженої раціональності рішення щодо сплати податків формуються під впливом суб'єктивних оцінок стабільності податкового законодавства, ефективності бюджетних видатків і соціальних норм податкової поведінки, що зумовлює різну фіскальну віддачу однакових за формальними параметрами податкових інструментів.

Ключовим поведінковим чинником ефективності податкової системи є податкова мораль, що відображає внутрішню готовність економічних агентів виконувати податкові зобов'язання незалежно від рівня контролю з боку держави. Низький рівень податкової моралі, характерний для економік з високою тінізацією та нестабільними інституціями, зумовлює підвищену чутливість податкових надходжень до будь-яких змін у фіскальній політиці. В українських умовах податкова мораль зазнає впливу частих змін податкових правил, вибіркового застосування норм законодавства та

обмеженої прозорості бюджетного процесу, що послаблює стимул до добровільного податкового комплаєнсу.

Важливу роль відіграє також сприйняття справедливості податкового навантаження. Платники податків оцінюють не лише абсолютний рівень податкових ставок, а й співвідношення між податковими зобов'язаннями різних груп економічних агентів, а також відповідність між сплаченими податками та отриманими суспільними благами. За умов, коли податкова система сприймається як несправедлива або надмірно асиметрична, зростає мотивація до використання схем мінімізації податків і переміщення економічної активності в тіньовий сектор. Це особливо актуально для внутрішніх податків, насамперед ПДВ і ПДФО, фіскальна ефективність яких безпосередньо залежить від масової поведінки платників.

Поведінкові чинники істотно впливають на фіскальну ефективність ПДВ, оскільки його надходження безпосередньо залежать від споживчих очікувань населення, рівня довіри до економічної політики та готовності суб'єктів господарювання здійснювати операції у легальному секторі. Погіршення споживчої впевненості або зростання очікувань щодо посилення податкового тиску призводить до відкладеного споживання та активізації тіньових операцій, що знижує стабільність надходжень цього податку.

Податок на доходи фізичних осіб є особливо чутливим до поведінки щодо легалізації доходів. Рішення домогосподарств і роботодавців про офіційне декларування заробітної плати залежать не лише від номінальної ставки податку, а й від рівня довіри до пенсійної та соціальної системи, очікувань щодо майбутніх соціальних виплат і сприйняття ефективності державних витрат. Зростання частки ПДФО у структурі податкових надходжень підвищує залежність бюджету від поведінкових установок населення та робить фіскальну систему більш вразливою до соціально-психологічних шоків.

Поведінка бізнесу у сфері сплати податку на прибуток підприємств формується під впливом регуляторної невизначеності та очікувань щодо стабільності податкових правил. Часті зміни ставок, бази оподаткування або порядку адміністрування підвищують суб'єктивне відчуття ризику та

стимулюють компанії до агресивного податкового планування або відтермінування інвестиційних рішень. Коливання ефективної ставки податку на прибуток у досліджуваному періоді відображають не лише циклічні економічні процеси, а й адаптаційні стратегії підприємств в умовах підвищеної невизначеності.

Узагальнюючи наведені прояви податкової поведінки домогосподарств і суб'єктів господарювання, доцільно виокремити ключові поведінкові чинники, що визначають фіскальну ефективність податкової системи України та впливають на стабільність бюджетних надходжень (Табл. 1).

Таблиця 1. Поведінкові чинники ефективності податкової системи України та їх вплив на макроекономічне планування

Поведінковий чинник	Зміст та прояв	Вплив на податкові надходження	Значення для макроекономічного планування
Податкова мораль	Внутрішня готовність платників добровільно виконувати податкові зобов'язання	Визначає рівень добровільного податкового комплаєнсу та стабільність надходжень	Впливає на надійність прогнозів доходів бюджету
Сприйняття справедливості оподаткування	Оцінка платниками пропорційності та рівномірності податкового навантаження	Зумовлює схильність до мінімізації або ухилення від оподаткування	Формує ризики недоотримання запланованих доходів
Довіра до державних інститутів	Віра платників у ефективне та цільове використання бюджетних коштів	Підвищує легалізацію доходів і податкову дисципліну	Знижує фіскальні ризики у середньостроковому плануванні
Очікування стабільності податкового законодавства	Сприйняття передбачуваності податкових правил	Впливає на інвестиційну та господарську активність	Забезпечує сталість податкової бази
Схильність до ризику та тіньової поведінки	Готовність платників брати на себе ризик ухилення від сплати податків	Посилює волатильність податкових надходжень	Ускладнює макроекономічне прогнозування

Джерело: узагальнено автором.

Представлена типологія свідчить, що поведінкові чинники не лише формують обсяги та структуру податкових надходжень, а й визначають

ступінь передбачуваності податкової бази, що має ключове значення для оцінки податкового навантаження та побудови макроекономічних прогнозів.

Узагальнення поведінкових чинників ефективності податкової системи України дозволяє перейти від опису адаптаційних стратегій платників податків до оцінки їхнього макроекономічного прояву. Поведінкові реакції домогосподарств і суб'єктів господарювання трансформуються у зміну обсягів і структури податкових надходжень, що безпосередньо впливає на рівень податкового навантаження та стабільність фіскальної бази держави.

Податкове навантаження, як агрегований показник фіскального впливу держави на економіку, відображає не лише формально встановлені ставки оподаткування, а й реальну готовність платників виконувати податкові зобов'язання в умовах певного інституційного та поведінкового середовища. За таких умов зміни податкового навантаження можуть бути зумовлені не стільки коригуванням податкової політики, скільки зміною економічних очікувань, рівня довіри до державних інститутів та схильності до легальної або тіньової економічної діяльності.

У цьому контексті аналіз податкового навантаження набуває особливого значення для макроекономічного планування і прогнозування, оскільки дозволяє оцінити ступінь відповідності між запланованими та фактичними обсягами мобілізації ресурсів. Ігнорування поведінкових чинників при прогнозуванні податкових надходжень призводить до систематичних відхилень бюджетних показників, зростання фіскальних ризиків та зниження ефективності реалізації державної економічної політики.

Податкове навантаження в Україні у 2011-2024 рр., розраховане за різними підходами, перебувало в діапазоні 23-28 % ВВП без урахування соціальних внесків та 32-35 % ВВП з урахуванням ЄСВ, що свідчить про відносну стабільність формального фіскального тиску за умов суттєвих економічних шоків. Водночас така стабільність не означає передбачуваності податкових надходжень, оскільки розбіжності між альтернативними оцінками податкового навантаження значною мірою відображають

поведінкові реакції платників податків, пов'язані з легалізацією доходів, рівнем довіри до соціальної системи та очікуваннями щодо майбутніх соціальних гарантій. За таких умов податкове навантаження виступає не лише індикатором фіскального тиску, а й поведінковим маркером стійкості податкової бази, що має ключове значення для обґрунтованості макроекономічного прогнозування.

Врахування поведінкової природи податкових надходжень актуалізує необхідність використання інструментів поведінкової фіскальної політики, спрямованих не лише на реагування на адаптаційні стратегії платників податків, а й на цілеспрямоване формування їхньої податкової поведінки. У цьому контексті важливим є застосування інструментарію Світового банку, який пропонує системний підхід до інтеграції поведінкових механізмів у податкову політику та виокремлює три рівні впливу на функціонування податкової системи: *nudge* (підштовхування), *budge* (формування норми) та *trudge* (трансформація апарату) [9].

Рівень *nudge* (підштовхування) передбачає використання короткострокових мікроінтервенцій, спрямованих на коригування вибору платника податків без зміни формальних податкових правил. До таких інструментів належать інформаційні повідомлення, нагадування, зміна формулювань у податкових повідомленнях та акцентування уваги на соціально значущих цілях оподаткування. За результатами досліджень Світового банку, зокрема на прикладі Польщі, застосування поведінкових повідомлень щодо цільового використання податкових надходжень у 2025 р. сприяло зростанню рівня добровільного податкового комплаєнсу на 2,7 %. В українських умовах, з огляду на воєнний стан та підвищену суспільну чутливість до оборонних видатків, інструменти *nudge* можуть відігравати важливу роль у короткостроковій стабілізації податкових надходжень та зниженні волатильності фіскальної бази.

Рівень *budge* (формування норми) орієнтований на довгострокову зміну соціальних установок і формування стійких норм податкової поведінки через

освітні програми, комунікаційні стратегії та послідовні наративи податкової політики. На цьому рівні податкова поведінка розглядається як елемент соціального контракту між державою та платниками податків, а ключову роль відіграє довіра до державних інститутів і сприйняття справедливості податкової системи. Зазначений підхід корелює з отриманими у статті висновками щодо визначального впливу довіри та податкової моралі на фіскальну ефективність. Для України реалізація інструментів *budge* є важливою з позицій середньо- та довгострокового макроекономічного планування, оскільки сприяє підвищенню передбачуваності податкових надходжень та зниженню системних фіскальних ризиків.

Рівень *trudge* (трансформація апарату) фокусується на зміні поведінки та інституційних практик самих податкових органів. Йдеться про перехід від карально-контрольної до сервісно-орієнтованої моделі податкового адміністрування, що передбачає спрощення процедур, підвищення якості комунікації з платниками податків та зниження адміністративних і психологічних витрат виконання податкових зобов'язань. Досвід країн з високим рівнем податкового комплаєнсу свідчить, що така трансформація знижує рівень опору платників податків та сприяє легалізації економічної діяльності. В українських умовах розвиток сервісної моделі податкового адміністрування може розглядатися як важливий чинник підвищення ефективності внутрішніх податків та зміцнення податкової бази в умовах обмежених можливостей фіскального маневру.

Інтеграція моделі *nudge-budge-trudge* у національну податкову політику дозволяє перейти від описового аналізу поведінкових реакцій платників податків до формування інструментарію прогнозування та управління фіскальними надходженнями. Застосування зазначеного підходу створює передумови для підвищення точності макроекономічних прогнозів, зниження фіскальних ризиків та формування більш стійкої й передбачуваної податкової системи в умовах економічної нестабільності.

Вплив поведінкових чинників на макроекономічне планування є одним із найбільш практично значущих аспектів оцінки ефективності податкової системи. Ігнорування економіко-психологічних реакцій платників податків призводить до систематичних розривів між запланованими та фактичними обсягами бюджетних надходжень, що знижує достовірність макроекономічних прогнозів і підвищує фінансові ризики.

Показовим у цьому контексті є виконання державного бюджету України у 2024 році. Загальний обсяг доходів державного бюджету склав 3123 млрд грн, що на 17,7 % перевищує показник 2023 року. Водночас зростання доходів значною мірою було забезпечене за рахунок зовнішніх трансфертів і неподаткових надходжень, частка яких у структурі доходів зросла до 31,2 % [14]. Така динаміка свідчить про обмеженість внутрішнього фінансового потенціалу та підвищену залежність бюджетної системи від зовнішніх джерел фінансування, що є індикатором нестійкості податкової бази в умовах економічної та інституційної невизначеності.

Поведінковий вимір фінансової нестабільності проявляється також у зростанні податкового боргу. Станом на 1 січня 2025 року його обсяг збільшився на 26,4 % і досяг 175,7 млрд грн. Така тенденція відображає не лише об'єктивне зниження платоспроможності окремих суб'єктів господарювання, а й зміну їхніх поведінкових стратегій у напрямі відтермінування виконання податкових зобов'язань або часткової мінімізації платежів. Зростання податкового боргу має бути враховане як ключовий ризиковий параметр у моделях макроекономічного прогнозування на 2026-2028 роки [15].

Середньострокові прогнозні орієнтири, визначені Урядом України, передбачають подальше зростання доходів державного бюджету. Зокрема, у межах бюджетного планування на 2026 рік задекларовано досягнення рівня доходів близько 2,9 трлн грн. Водночас реалізація цих показників значною мірою залежить від поведінкових змін у сфері оплати праці та легалізації доходів. Прогнозна середньомісячна заробітна плата на 2026 рік визначена на

рівні 30 032 грн, що має стати одним із ключових джерел зростання надходжень податку на доходи фізичних осіб та єдиного соціального внеску. Однак за умов підвищення військового збору та загального посилення фіскального навантаження зростає ризик консервації зарплатних фондів, переходу частини виплат у тіньовий сектор та зниження темпів зростання офіційної зайнятості. Такі поведінкові реакції можуть призвести до так званого «фіскального провалу», коли формально обґрунтовані макроекономічні прогнози не реалізуються через зміну мотивацій економічних агентів.

Аналогічні ризики простежуються і щодо інших бюджетоутворюючих показників, зокрема надходжень ПДВ з імпорту, які є чутливими до зміни структури споживання, а також динаміки державного боргу, рівень якого у 2026 році може перевищити 90 % ВВП. Очікування майбутніх податкових підвищень та посилення фіскального тиску здатні стримувати інвестиційну активність бізнесу, що додатково ускладнює досягнення планових макроекономічних параметрів. З огляду на це досягнення запланованих показників макроекономічного розвитку у 2026-2028 роках є малоімовірним без цілеспрямованого впровадження поведінкових інструментів фіскальної політики.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати такі узагальнені висновки. Встановлено, що ефективність податкової системи України в умовах економічної нестабільності формується не лише під впливом макроекономічних параметрів і нормативно визначених ставок оподаткування, а й значною мірою залежить від поведінкових чинників, зокрема рівня податкової моралі, сприйняття справедливості податкового навантаження, довіри до державних інститутів та очікувань стабільності податкового законодавства. Ігнорування цих чинників призводить до зростання волатильності податкових надходжень і зниження достовірності макроекономічних прогнозів.

Доведено, що в умовах воєнного стану податкова система України демонструє відносну адаптивність, однак зростання доходів державного бюджету у 2024 році значною мірою забезпечене зовнішньою фінансовою допомогою та тимчасовим підвищенням рівня добровільного податкового комплаєнсу. Така модель мобілізації ресурсів має обмежений потенціал і не може розглядатися як довгостроково стійка основа фіскальної стабільності.

Обґрунтовано, що підвищення податкового навантаження створює ризики так званого «фіскального провалу» у середньостроковій перспективі через погіршення податкової моралі, зростання податкового боргу та посилення стимулів до тінізації доходів. За таких умов формально обґрунтовані макроекономічні прогнози можуть не реалізуватися внаслідок зміни мотивацій економічних агентів.

Встановлено, що середньострокове бюджетне та макроекономічне планування на 2026-2028 роки є вразливим до поведінкових реакцій домогосподарств і бізнесу, зокрема у сфері легалізації оплати праці та інвестиційної активності. Досягнення прогнозних показників доходів бюджету потребує не лише коригування податкових параметрів, а й цілеспрямованого впливу на податкову поведінку платників.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням кількісних моделей урахування поведінкових чинників у прогнозуванні податкових надходжень, а також з емпіричною оцінкою ефективності окремих поведінкових інструментів фіскальної політики в українських умовах.

Література

1. Національна стратегія доходів до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1218-р. URL: https://mof.gov.ua/uk/national_income_strategy-716 (дата звернення: 20.12.2025).

2. Про реалізацію експериментального проекту щодо функціонування системи управління податковими ризиками (комплаєнс-ризиками) в Державній податковій службі: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 липня 2024 р. № 854. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizatsiiu-eksperymentalnoho-proektu-shchodo-funktsionuvannia-systemy-upravlinnia-podatkovomu-ryzykamy-komplaiens-ryzykamy-v-derzhavnii-podatkovii-sluzhbi-854-250724> (дата звернення: 11.12.2025).

3. Єфименко Т. І. Податки в інституційній системі сучасної економіки. НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. К., 2011. 688 с.

4. Крисоватий А. І. Податкова політика України : концептуальні засади теорії та практики : дис. ... д-ра екон. наук : 08.04.01. Тернопіль : ТДЕУ, 2006. 437 с.

5. Луніна І.О., Білоусова О.С., Фролова Н.Б. Особливості формування фіскального простору у воєнний та поствоєнний періоди. *Економіка та держава*. 2022. № 4. С. 20–27. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.4.20>.

6. Стеценко Т. В. Ухилення від сплати податків: неекономічні фактори мають значення? *Бізнес Інформ*. 2023. № 9. С. 227–233. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-9-227-233>.

7. Бюджетна система : підручник / за наук. ред. В.М. Федосова, С.І. Юрія. К.: Центр учбової літератури, 2012. 871 с.

8. Behavioral Insights to Improve Tax Compliance: A Practitioner's Guide. World Bank, 2025. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099342007172539760> (дата звернення: 21.12.2025).

9. Nudge, budge, trudge – How behavioral science can help with tax compliance. *World Bank Blogs*. URL: <https://blogs.worldbank.org/en/developmenttalk/nudge--budge--trudge---how-behavioral-science-can-help-with-tax-?utm> (дата звернення: 21.12.2025).

10. Державна податкова служба України: офіційний вебпортал. URL: <https://tax.gov.ua/> (дата звернення: 10.11.2025).

11. Державна служба статистики України: офіційний вебсайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.11.2025).

12. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у період діє воєнного стану : Закон України від 10 жовтня 2024 р. № 4015-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text> (дата звернення: 20.12.2025).

13. Податкове навантаження: що це таке, як його розрахувати, оцінити та використовувати у 2025 році. *Дебет-Кредит*. URL: <https://news.dtkr.ua/taxation/common/105065-podatkove-navantazennia-shho-ce-take-iaak-iogo-rozrahuvati-ociniti-ta-vikoristovuvati-u-2025-roci> (дата звернення: 20.11.2025).

14. Виконання державного бюджету України. *Мінфін* : вебсайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2024/> (дата звернення: 21.12.2025).

15. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2026-2028 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серп. 2025 р. № 946. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/946-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.12.2025).

References

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), Order “National Revenue Strategy until 2030”, available at: https://mof.gov.ua/uk/national_income_strategy-716 (Accessed 20 December 2025).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024), Resolution “On the implementation of a pilot project on the functioning of the tax risk management system (compliance risks) in the State Tax Service”, available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-realizatsiiu-eksperymentalnoho-proektu-shchodo-funktsionuvannia-systemy-upravlinnia-podatkovymy-ryzykamy->

komplaiens-ryzykamy-v-derzhavnii-podatkovii-sluzhbi-854-250724 (Accessed 11 December 2025).

3. Yefymenko, T. I. (2011), *Podatky v instytutsiinii systemi suchasnoi ekonomiky* [Taxes in the institutional system of the modern economy], Institute for Economics and Forecasting, Kyiv, Ukraine.

4. Krysovaty, A. I. (2006), “Tax policy of Ukraine: conceptual foundations of theory and practice”, Doctor Thesis, Economy, Ternopil State Economic University, Ternopil, Ukraine.

5. Lunina, I. O., Bilousova, O. S., and Frolova, N. B. (2022), “Features of fiscal space formation in the military and post-war periods”, *Ekonomika ta derzhava*, vol. 4, pp. 20–27. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.4.20> (Accessed 10 November 2025).

6. Stetsenko, T. V. (2023), “Tax evasion: do non-economic factors matter?”, *Business Inform*, vol. 9, pp. 227–233. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-9-227-233>.

7. Fedosov, V. M., and Yuriy, S. I. (2012), *Biudzhetna systema* [Budget system], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

8. World Bank (2025), “Behavioral Insights to Improve Tax Compliance: A Practitioner's Guide”, available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099342007172539760> (Accessed 21 December 2025).

9. World Bank Blogs (2025), “Nudge, budge, trudge – How behavioral science can help with tax compliance”, available at: <https://blogs.worldbank.org/en/developmenttalk/nudge--budge--trudge---how-behavioral-science-can-help-with-tax-?utm> (Accessed 21 December 2025).

10. State Tax Service of Ukraine, Official web portal (2025), available at: <https://tax.gov.ua/> (Accessed 10 November 2025).

11. State Statistics Service of Ukraine, Official website (2025), available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 November 2025).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2024), The Law of Ukraine “On amendments to the Tax Code of Ukraine to ensure the balance of budget revenues during the period of martial law”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4015-20#Text> (Accessed 20 December 2025).

13. Debet-Kredyt (2025), “Tax burden: what it is, how to calculate, evaluate and use it in 2025”, available at: <https://news.dtkr.ua/taxation/common/105065-podatkove-navantazennia-shho-ce-take-iak-iogo-rozraxuvati-ociniti-ta-vikoristovuvati-u-2025-roci> (Accessed 20 November 2025).

14. Ministry of Finance of Ukraine (2024), “Execution of the State Budget of Ukraine”, available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2024/> (Accessed 21 December 2025).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2025). Resolution “On approval of the Forecast of Economic and Social Development of Ukraine for 2026-2028”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/946-2025-%D0%BF#Text> (Accessed 18 December 2025).

Стаття надійшла до редакції 10.01.2026 р.